

MIRJANA SANADER

LEKTORI NA RANOKRŠĆANSKIM SPOMENICIMA IZ SALONE I PARENCIJA

<https://www.doi.org/10.17234/9789533790350.12>

Posljednjih desetljeća istraživanja o glasnom čitanju u antici doživjela su veliki zamah, pri čemu se istraživači još nisu uspjeli složiti u vezi s načelnim i prethodnim pitanjem, a to je - je li se auditoriju naglas čitalo iz rukopisa ili se koristilo usmenom predajom ranije memoriranog teksta. Jedan od razloga nepostojanju konsenzusa je i onaj da ne raspoložemo antičkim tekstom koji bi izvijestio o eventualnim propisima za čitanje naglas, za glasno čitanje. Većina stručnjaka je suglasna da je pitanje usmenosti bilo inscenirano za bolje posredovanje sadržaja tekstova te da se glasno čitanje, bilo za publiku, bilo za sebe, zadržalo tijekom cijele antike kako tijekom određenih kulturnih radnji, tako i tijekom privatnih, javnih i službenih okupljanja. Profesionalni čitači djelovali su i u ranom kršćanstvu gdje su se pojavili kao ranokršćanska služba lektora (čitača) krajem 2. st. ili početkom 3. st., o čemu svjedoči Tertulijan (160. – 240.) u djelu *De praescriptione hereticorum* (41.8).

U Saloni i Parenciju pronađeni su natpisi koji spominju ranokršćanske lektore. Cilj ovoga rada je uklopiti te natpise u do sada poznate činjenice o toj zanimljivoj ranokršćanskoj službi i kontekstualizirati ih u odnosu na aktualna istraživanja o javnom čitanju u antici.

Ključne riječi: *rano kršćanstvo, liturgija, čitanje naglas, lektor, Salona, Parencij*

POČECI

Usluge glasnog čitanja koje su pružali lektori (lat. *lector, lectrix*; gr. *ἀναγνώστης, ἀναγνώστρια*) nisu se koristile tek u ranokršćanskoj liturgiji, nego još u vremenima stvaranja prvih literarnih zapisa. Razlog tome leži u činjenici da je povijest čitanja neraskidivo vezana uz povijest pisma i pisanja jer ono što je napisano i što se do današnjih dana piše, napisano je i piše se da bi se čitalo.¹ Tijekom povijesti pismo se razvijalo i mijenjalo, kao što se mijenjao i način čitanja. G. Rohde se u svom poznatom govoru *Über das Lesen im Altertum*, koji je održao 1961. god. na Freie Universität Berlin, upitao tko je uopće, u vrijeme kada su po prvi put zapisana, znao pročitati Homerova djela.² Na to je pitanje potom i odgovorio da Homerovi epovi, kao ni Herodotova povijest, nisu zapisani da bi ih čitali pojedinci, nego su zapisani da bi ih se javno izvodilo.³ Javna čitanja održavala su se tako stoljećima ne samo u grčkom i rimskom, nego i u židovskom svijetu.⁴ Evo nekoliko primjera. Euripid, slavni pisac drama iz 5. st. pr. Kr., autor je

¹ O porijeklu pisma vidi: Schmandt – Basserat 1992. O povijesti čitanja vidi: Manguel 1998. U uvodu svoje knjige A. Manguel nam otkriva da je i sam dvije godine bio čitačem i to, u to vrijeme već jako slabovidnom, Jorgeu Luisu Borgesu. O tom je iskustvu, među ostalim, napisao: *Bio sam njegov vozač, ali prostranstva koja su se pred nama otvarala pripadala su njemu, putniku, koji nije imao ništa drugo za činiti nego upijati strast* (Manguel 1998, 30).

² Rohde 1963, 292.

³ Ibid., 292. Vidi i: Johnson 1994, 229–254.

⁴ O sociološkim aspektima čitanja vidi: Bikos 2013, 151–158.

i tragedije *Erehtej*, koja je danas poznata samo u fragmentima. U jednom od fragmenata (*fr. 369 K., 6f.*) zbor staraca kaže:

...želio bih razotkriti glas pločica za pisanje kroz koje se mudraci čuju.⁵

Ovaj bi Euripidov redak mogao upućivati ne samo na to da se i u 5. st. pr. Kr., kad je djelo napisano, još uvijek više slušalo nego čitalo, nego i na akustični aspekt napisanog.⁶

I u Rimu se u javnosti glasno čitalo, bilo da su to činili profesionalni čitači ili pak sami autori teksta. Zanimljivo je da je Seneka Stariji (*Controv. IV, Praef. 2*) zapisao kako je javno čitanje naglas u Rim uveo Azinije Polion, što nije točno jer je ono u Rimu zabilježeno znatno ranije.⁷ Svetonije (*Aug. 78*) piše da bi se August poslije objeda povukao na spavanje, a ako mu pak nije uspijevalo zaspati, pozvao bi čitača ili pričatelja priča.⁸ Čitače u svojim pismima više puta spominje i Plinije (*Ep. 1, 15, 2. 3, 5, 12. 8, 1, 2. 9, 17, 3*). O čitačima neizravno govori i slavni liječnik Galen iz Pergamona (130. – 220.). On je, naime, savjetovao jednog imućnog prijatelja koji je, umjesto da bude zadovoljan postignutim bogatstvom, patio od neprestane prisile za još većom zaradom. Galen mu, kao lijek za patnju, preporučuje činjenje dobrih djela, kao i trošenje novca na plemenite stvari, poput kupnje knjiga, usluge prepisivača ili pak čitača knjiga. (*Anim. Affect. Dign., Anim. Peccat. Dign., 5.47–48*).⁹ Juvenal u svojim *Satirama* (1,13) duhovito opisuje moguće učinke neprestanog glasnog čitanja od kojeg i mramor puca.¹⁰ No, na glas se nisu čitala samo literarna djela, nego i službeni spisi, kao npr. spisi tijekom sudskih procesa što spominje i Ciceron (*De or. 2, 223*).¹¹

⁵ δέλτων τ' ἀναπτύσσοιμ νήρυν ἄ σοφοί κλέονται. Vidi i: Christian 2015, 49.

⁶ Za Euripida se inače u čudu govorilo da posjeduje vlastitu biblioteku. Vidi: Egli 2003, 31. Da je taj podatak mogao biti i historijski potvrđen, ta bi njegova zbirka rukopisa bila jedna od najstarijih privatnih kolekcija. Iako su se različiti arhivski zapisi, zabilježeni klinastim pismom na glinenim pločicama, čuvali već od 3. tisućljeća u Mezopotamiji, kao što su se čuvali i zapisi na papirusu u Egiptu, iako je u Asurbanipalovoj kraljevskoj knjižnici bio pohranjen i ep o Gilgamešu, doba biblioteka bilo je doba helenizma. U to su doba i prepisivanje knjiga i njihovo sistemsko čuvanje doživjeli procvat što se ogleda i u osnivanju velikih gradskih knjižnica poput pergamske, efeške i, naravno, aleksandrijske. Na zapadu je prva gradska knjižnica, podignuta u Rimu u 1. st. pr. Kr., bila sponzorirana ratnim plijenom Asinija Poliona, (vidi: König – Oikonomopoulou – Woolf 2013). I ranokršćanske zajednice, ranokršćanski pisci, kao i drugi pojedinci, su također posjedovali manje ili veće kolekcije knjiga / rukopisa. Da je tome tako svjedoči nam, među drugim izvorima, i Euzebij (Hist. eccl. 8.2.4–5) koji piše kako su kršćanskim zajednicama u doba progona oduzimate i spaljivane knjige. Na djelomično sačuvanim papirusima (*P. Ash. Inv. 3*) ispisani su naslovi knjiga među kojima su bile neke od Origenovih knjiga, *Pastir od Herma, Djela Apostolska*, kao i druga ranokršćanska djela. Pretpostavlja se da su ove knjige, evidentirane na spomenutom papirusu, bile dio knjižnice neke kršćanske zajednice iz 4. st. (vidi: Roberts 1938, 184–188). Sveti Augustin, odnosno njegova crkva u Hyppu je također bila u posjedu velikog broja knjiga. (vidi: Scheele 1978, 14–114).

⁷ *Pollio Asinius numquam admissa multitudine declamava, nee Uli ambitio in studiis defuit; primus enim omnium Romanorum advocatis hominibus scripta sua recitavit.* Vidi: <http://latin.packhum.org/loc/1014/1/18#18>. Za ranije spomene glasnog čitanja vidi bilješke 10 i 11.

⁸ ...si interruptum somnum recipere, ut euenit, non posset, lectoribus aut fabulatoribus arcessitis resumebat producebatque ultra primam saepe lucem. Vidi: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0132%3A1ife%3DAug.%3Achapter%3D78>

⁹ *Anim. Affect. Dign., Anim. Peccat. Dign. = Galeni, De priorum animi cuiuslibet affectuum dignatione et curatione, De animi cuiuslibet peccatorum dignatione et curatione, De atra bile*, vidi: Singer 1997, 146.

¹⁰ ...o tome platani kriče Frontona i oštećen mramor, stupovi o tome zборе, od čitanja napukli stalnog. Vidi: Šonje 2014, 160.

¹¹ *Cum Brutus duos lectores excitasset, et alteri de colonia Narbonensi Crassi orationem legendam dedisset...* Vidi: Ciceronis 1838, 179. Vidi i: <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/oratore2.shtml#223>.

Premda se običaj glasnog čitanja u antičko vrijeme čvrsto zadržao, stavovi o načinu čitanja tekstova, onom glasnom ili onom čitanju u sebi, bili su različiti. O tome najbolje svjedoče Ciceronove (*Tusc.* 5, 116, 5) riječi:

...čitanje tekstova pruža mnogo veće zadovoljstvo nego slušanje.¹²

Čitače su Rimljani zvali lektorima, no znali su koristiti i grčki izraz *ἀναγνώστης*. To čini npr. i Kornelije Nepot (*Att.* 13, 3 i *Att.* 14, 1) koji koristi latinizirani grčki naziv za čitače.¹³ Grčki naziv za čitača *ἀναγνώστης* kasnije koristi i Aulo Gelije u svojoj bilježnici svaštari *Atičke noći* (*NA* 18, 5, 2).¹⁴

EPIGRAFSKI PODACI

Po našim saznanjima, sačuvao se 231 natpis u kojima se spominje *lector* odnosno *ἀναγνώστης*.¹⁵ Radi se uglavnom o nadgrobnim tekstovima koji potječu iz različitih dijelova Carstva. Te natpise smo, međutim, podijelili na dvije grupe pri čemu su u prvoj grupi nadgrobni natpisi iz politeističkog, dok su u drugoj grupi oni iz ranokršćanskog okruženja. I u prvoj i u drugoj grupi pojavljuju se metrički natpisi, pri čemu se pojam *lector* često pojavljuje u slučajevima kad se tekst obraća osobi, odnosno čitatelju baš toga natpisa. Ti su nas podaci uputili da latinski pojam *lector* u ovom radu koristimo kako za hrvatsku riječ čitalac (čovjek koji čita sebi), tako i za riječ čitač (čovjek koji drugima naglas čita). Iako nas u ovom radu zanima samo ona grupa natpisa koja spominje službu ranokršćanskih čitača, spomenimo i nekoliko zanimljivih natpisa lektora izvan ranokršćanskog okruženja.

Prvi je jedan djelomično sačuvani natpis koji potječe iz Pompeja (*EDCS-26400196*) i koji spominje jednog čitača specijaliziranog za matematiku i retoriku: *Lector an mathematicus an rhetoricus*.¹⁶ Radi se o jedinstvenom natpisu u kojem bi se prije moglo prepoznati učitelja matematike i retorike, nego čitača. No kako je natpis tek djelomično sačuvan, ostaje nam samo nagađati. Drugi natpis je 1968. god. pronađen u kastelu Hönehaus u Gornjoj Germaniji. Uklesan je na spomeniku u obliku

¹² *Deinde multo maiorem percipi posse legendis iis quam audiendis voluptatem. Vidi:* <http://www.gottwein.de/Lat/CicTusc/tusc5097.php>. Ciceron (*Fam.* 5.12.4–5) je u pismu Luceju napisao i onu slavnu misao o čitatelju kojeg ništa više ne veseli od promjene vremena i nestanka sreće: *Nihil est aptius ad delectationem lectoris, quam temporum varietates, fortunæque vicissitudines.*

¹³ *Namque in ea erant pueri litteratissimi, anagnostae optimi et plurimi librarii, ut ne pedisequus quidem quisquam esset, qui non utrumque horum pulchre facere posset, pari modo artifices ceteri, quos cultus domesticus desiderat, apprime boni.*

Vidi: <http://www.thelatinlibrary.com/nepos/nepos.att.shtml>

Nemo in convivio eius aliud acroama audivit quam anagnosten; quod nos quidem iucundissimum arbitramur: neque umquam sine aliqua lectione apud eum cenatum est, ut non minus animo quam ventre convivae delectarentur.

Vidi: <http://www.thelatinlibrary.com/nepos/nepos.att.shtml>

¹⁴ *Atque ibi tunc Iuliano nuntiatur anagnosten quendam, non indoctum hominem, voce admodum scita et canora Ennii annales legere ad populum in theatro. Vidi:*

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Gellius/18*.html

¹⁵ Za latinske natpise služili smo se s *Epigraphik-Datenbank Clauss – Slaby* (EDCS): <http://www.manfredclauss.de/>

Za grčke natpise *PHI's digital text archives* (IG): <http://epigraphy.packhum.org>

¹⁶ Hunink 2011, br. 850.

male kuće (13 x 9 x 12 cm), a božanstvima sretnog slučaja, *Bonis Casibus*, posvetio ga je Kvintije Lektor.¹⁷ Postavlja se pitanje – ako je Kvintijev kognomen Lektor označavao njegovu službu, koje su bile zadaće ovoga čitača u tom malom vojničkom taboru gdje je spomenik pronađen? Među nekršćanskim natpisima iz Rima, a koji spominju čitača kao službu, zanimljiv je natpis Panenija datiran između kraja 1. st. pr. Kr. i početka 1. st. po. Kr. (EDCS-20000116). Iz ovog natpisa možemo ponešto saznati i o društvenom statusu lektora, jer je Panenije bio rob u Augustovoj kući.¹⁸

Spomenimo da nam nekoliko nekršćanskih natpisa svjedoči o tome da glasno čitanje nije bila zadaća rezervirana samo za muškarce. Tako poznajemo natpis (EDCS-18700127) Livijine robinje Knide koja je bila *lectrix*.¹⁹ Robinji zvanj i Petale i Sulpicija, a koja je označena kao *lectrix*, podignut je nadgrobni spomenik s poemom (EDCS-16200726) koja opisuje njezin život.²⁰ Derketa je bila *lectrix* djevice Aurelije, kako čitamo na još jednom metričkom natpisu (EDCS-23900587).²¹ Čitačica se spominje i na jednom epigrafskom spomeniku (EDCS-24100604), ali kao *anagnos(tria)*, što je latinizirana inačica grčkog naziva za čitača.²² *Anagnostria* se spominje i na jednom natpisu (EDCS-10801600) iz Amiterna.²³ U ovom slučaju pokojnica Kvintija nosi zanimljivi kognomen *Anagnostria* koji zvuči kao zanimanje, te jako podsjeća na slučaj kognomena Kvintija Lektora s natpisa iz kastela Hönehaus.²⁴

RANOKRŠĆANSKI LEKTORI

Sada ćemo se posvetiti službi ranokršćanskih lektora kojima je bila zadaća javno čitanje u prigodi zajedničkih okupljanja. Ta okupljanja predstavljaju početke oblikovanja Službe Božje, odnosno liturgije na koje su, kako se uglavnom smatra, veliki utjecaj imali i židovski religiozni obredi.²⁵ Glasno čitanje i tumačenje zakona i proročkih knjiga bio je, naime, esencijalni dio židovskih religioznih obreda od najdavnijih vremena, pa tako i u antičko doba. O tome su sačuvana brojna svjedočanstva od kojih ovom prilikom prenosimo tekst jednog epigrafskog spomenika (CIJ 2.1404). Na spomeniku se tako može pročitati:

Teodot, sin Vetenov, svećenik i arhisinagog, sin arhisinagoga, unuk arhisinagoga, konstruirao je sinagogu za čitanje Zakona i učenje zapovijedi...²⁶

¹⁷ *Bonis / Casibu//s // Quinti/nius l(ibertus) // Lecto/r ex v(oto)*. Vidi raspravu o Kvintijevom kognomenu kao oznaci njegove djelatnosti: Wiegels 1973, 543–552. Vidi i: Ehmig 2015, 3–15 o božanskom epitetu *bonus*.

¹⁸ *Panaenus Liviae / lector dec(urio)*.

¹⁹ *[C]renaei(ē) Liviae / Drusi cubic(ularii) ser(vi) / colit ossa eius Cnide / lectrix coniunx eius*. Natpis je datiran od 1. do 50. g. po. Kr.

²⁰ *Sulpiciae cineres lectricis cerne viator / quoi(!) servile datum nomen erat Petale / ter denos numero quatt(u)or plus vixerat annos / natumque in terris Aglaon(!) ediderat / omnia naturae bona viderat arte vigebat / splendebat forma creverat ingenio / invida fors vita longinquom(!) degere tempus / noluit hanc fatis defuit ipse colus*. Vidi i: Stevenson 2005, 43–44.

²¹ *Derceto Aureliae / Virginis / lectrix / ann(um) vicensumum(!) / exsicens / misera occidi // Sabina C(ai) l(iberta) / Helena / vixit annos XVI*

²² *Daphne Iulia / anagnos(tria) / P(ublius) Longenius / P(ubli) l(ibertus) Licinus*

²³ *P(ublius) Sextilius P(ubli) f(ilius) Qui(rina) Quadrat[us] / [Qu]intia Anagnostria ux{s}o(r) / [P(ublius) Sexti]lius P(ubli) f(ilius) Qui(rina) [3]VI[*

²⁴ Vidi bilješku 17.

²⁵ Wieland 1897, 71; Quacquarelli 1959, 381–406; Faivre 1977, 58–62; Gamble 1995, 203–242.

²⁶ Frey 1936–1952, 1404.

U ranom se kršćanstvu služba lektora pojavila, kako se za sada čini, na samom kraju 2. st., odnosno na početku 3. st. Nemamo izvora koji bi izvijestili što se za kršćanskih okupljanja događalo prije pojave ove službe pa možemo samo pretpostaviti da su čitanja vršili oni, na liturgiji prisutni vjernici, koji su znali čitati.²⁷ Ta pretpostavka može naći uporište i u podacima koji kažu da je većina rimskoga svijeta bila aliterarna.²⁸ O tome možda može indirektno svjedočiti i jedan pasus iz *Otkrivenja* (1, 3) koji spominje blagoslov onih koji čitaju.²⁹ A Justin (oko 100. – oko 165.) u svojoj prvoj apologiji (*1 Apol.* 67.3.), opisujući tadašnja kršćanska okupljanja, kaže da se čitaju sjećanja apostola i tekstovi proroka, no ne govori ništa pobliže tko su bili ljudi koji su čitali navedene tekstove.³⁰ Kako je u kerigmatskoj historiografiji (*1 Tim.* 4:13) zapisano: *dok ne dođem posveti se čitanju, poticanju, poučavanju*, moglo bi se pretpostaviti da su se čitanja za kršćanskih okupljanja, a koja spominje Justin, obavljala već sredinom 1. st.³¹

Čitači se kao crkveni službenici po prvi put spominju kod Tertulijana (160. – 240.) u djelu *De praescriptione haereticorum* (41.8).³² U Apostolskoj predaji (*Trad. ap.* 1.12) Hipolita Rimskog (170. – 235.), Tertulijanova suvremenika, spominju se ne samo čitači, nego i način njihovog ulaska u crkvenu službu:

*Čitač se imenuje kada mu biskup uruči knjigu. On na njega ne polaže ruke.*³³

Stoga nije pogrešno pretpostaviti da se lektorska služba utemeljila u drugoj polovici 2. st., a najkasnije početkom 3. st. Origen Aleksandrijski (184./185. – 253./254.) navodi kako lektor nastavlja čitati tekst na onom mjestu na kojem je prošli put stao (*Hom. Num.* 15.1).³⁴ Origen nas isto tako obavještava o recepciji koje je imalo crkveno čitanje među vjernicima pa kaže da neki vjernici međusobno pričaju ne znajući uopće da se čita. (*Hom. Lev.* 7.1).³⁵ Slično nalazimo i u sirijskoj *Didaskaliji*, gdje se spominje da vjernici za vrijeme čitanja pričaju, a ponekom se čak i prispava (*Did. ap.* IX), pojave koje ni danas nisu nepoznate.³⁶

²⁷ U knjizi o ranokršćanskim zajednicama i razvoju liturgije V. A. Alikin iznosi mišljenje da su se prva glasna čitanja tekstova provodila nedjeljom uvečer u kućama vjernika od polovice 1. st. (Alikin 2010, 136). Alikin, međutim, smatra da čitanje u ranokršćanskoj liturgiji nije poteklo iz židovske tradicije čitanja u sinagogama, nego iz nekršćanskih banketa. Razliku vidi u činjenici da su se prvi kršćani skupljali oko obroka, a Židovi zbog čitanja i tumačenja svetih knjiga (Alikin 2010, 145).

²⁸ W. V. Harris (1989, 267) misli da je tek 15 % stanovnika Rimskoga Carstva znalo čitati.

²⁹ *Blago onomu koji čita i onima što slušaju riječi ovog proroka te čuvaju što je u njem napisano. Jer vrijeme je blizu!* (Jeruzalemska Biblija 2003, 1761).

³⁰ *I na dan koji se zove po suncu, svi koji žive u gradovima ili na selu okupljaju se zajedno na jedno mjesto, pročitaju se sjećanja apostola ili tekstovi proroka, koliko god to vrijeme dopušta onda, kad čitač prestane, govori predstojnik upućujući i potičući na oponašanje tih dobrih djela* (Just. Mart. apol. I, 67.3–5.). Vidi: <http://www.newadvent.org/fathers/0126.htm>

³¹ Jeruzalemska Biblija 2003, 1695.

³² *I tako proizlazi da je danas jedan čovjek njihov biskup, sutra drugi; danas je đakon, a sutra čitač; danas je prezbiter, a sutra laik. Jer čak se i laicima nameću funkcije svećeništva* (Tert. Praescr. 41.8). Vidi: <http://www.newadvent.org/fathers/0311.htm>

³³ Vidi: <http://www.bombaxo.com/hippolytus.html>

Ipak, valja reći da se o vjerodostojnosti ovoga teksta još vode rasprave. Vidi npr.: Baldovin 2003, 520–542.

³⁴ *Patrologiae* 1862, 683. <https://archive.org/details/patrologiae curs67migngoog>

³⁵ *Patrologiae* 1862, 475. <https://archive.org/details/patrologiae curs67migngoog>

³⁶ <http://www.earlychristianwritings.com/text/didascalia.html>

Ciprijan Kartaški (oko 200. – 258.) u jednom od svojih pisama (*ep.* 29) informira kako je imenovao jednog Satura lektorom, a jednog Optata subđakonom. Dalje navodi kako se već duže vrijeme razmišljalo da se tu dvojicu priključi kleru, ali tek nakon što ih se provjerilo i utvrdilo da ispunjavaju sve zahtjeve.³⁷ O lektorima je izvijestio i Euzebije Cezarejski (265. – 349.) koji u svojoj slavnoj *Crkvenoj povijesti* (*Hist. eccl.* VI 43, 11), a prepričavajući pismo rimskog biskupa Kornelija, piše da u tamošnjoj Crkvi ima pedeset i dva egzorcista, lektora i ostiarija.³⁸

Zahvaljujući tekstu svetoga Optata, milevitanskog biskupa (320. – 390.), poznat nam je i slučaj lektora Majorina iz Kartage iz 4. st. Njega su u vrijeme donatističke šizme imenovali za biskupa nakon čega su kartaškom ranokršćanskom zajednicom upravljala dvojica biskupa, Cecelijan i Majorin.³⁹ Podsjetimo, nadalje, da se u hagiografskoj literaturi spominje više mučenika koji su u ranoj Crkvi vršili lektorsku službu. Među njima je i mučenik Polion za kojeg je zabilježeno da je bio lektor u cibalskoj crkvi.⁴⁰

U kasnoj antici za lektore su se birali i dječaci, tzv. *lectores infantula*, o čemu svjedoče i izvori i arheologija.⁴¹ Tako je, između ostalih, i biskup Viktor, koji je stolovao u 5. st. u Viti (Afrika Bizacenska), napisao da su i lektori dječaci (*lectores infantula*) bili žrtve vandalskih progona.⁴² Sačuvani su i nadgrobni natpisi dječaka koji su služili kao lektori, od kojih izdvajamo natpis iz sjevernoafričke Ammaedare (*EDCS-15100395*) koji nam prenosi obavijest da je lektor Vitalije umro u dobi od samo pet godina. Dakle, u istoj dobi u kojoj je bio i Pompej Lupicinije, kako čitamo na jednom natpisu iz Firence (*EDCS-22000059*).⁴³

Iz sjeveroafričke Ammaedare je bio i Kastalin koji je preminuo sa šest godina (*EDCS-13302851*), a čitač Severije, iz Albe Helviorum u Narbonskoj Galiji, umro je s trinaest godina (*EDCS-09201161*).

NATPISI LEKTORA IZ HRVATSKE

Ranije smo spomenuli da je sačuvan i određen broj epigrafskih spomenika koji spominju lektore pa tako i one ranokršćanske. Četiri takva natpisa sačuvana su i u Hrvatskoj, od kojih dva potječu iz Parenčija, a dva iz Salone.

³⁷ <https://www.unifr.ch/bkv/kapitel1969.htm>

³⁸ *Taj osvetnik Evandjelja tada nije znao da treba postojati jedan biskup u Kršćanskoj crkvi; ali nije mogao ne znati (kako bi mogao biti?) da je u njoj bilo četrdeset i šest predstojnika, sedam đakona, sedam podđakona, četrdeset i dva akolita, pedeset i dva egzorcista, čitača i čuvara i više od petnaest stotina udovica i osoba u nevolji, koje sve hrani milost i ljubavnost Učitelja.* Euzebije, *Hist. eccl.* VI 43, 11. Vidi: <http://www.newadvent.org/fathers/250106.htm>. O ranokršćanskoj službi ostijarija vidi Sanader – Demicheli 2017, 253–264.

³⁹ *De Schismate Donatistarum Adversus Parmenianum* 1.15–19. Vidi: http://www.tertullian.org/fathers/optatus_01_book1.htm

⁴⁰ Bilić 2013, 815–840.

⁴¹ Peterson 1938, 437–442.

⁴² Ferrere 1898. Vidi:

https://archive.org/stream/devictorisviten00ferrgoog/devictorisviten00ferrgoog_djvu.txt

⁴³ Ammaedara: *Vitalis / lector / in pace / vixit / annis V / depositus / s(ub) d(i)e III No/nas Ma/ias ind(ictione) pri/ma Florentina: B(onae) m(emoriae) / hic requiescit / Pompeius Lupici/nus lector qui / vixit annos / V d(ies) n(umero) V*

NATPISI LEKTORA IZ PARENCIJA

Eufrazijeva bazilika u Poreču podignuta je nad ranijom crkvenom građevinom iz prve polovice 5. st. Mozaički pod te ranije bazilike, izrađen teserama od vapnenca u tehnici *opus tessellatum*, otkriven je 1901. god. Na tom mozaiku, koji je datiran između 400. i 450. god., nalaze se i natpisi s imenima donatora i površinom mozaika koji su darovali. Jedan od njih je bio, imenom nepoznati, lektor koji je od darova Božjih i svete Crkve, kako je navedeno na natpisu, darovao 90 stopa mozaičkog poda (Sl. 1).⁴⁴

[De donis] d(e)i et / [s(an)c(ta)e ecclesi(a)e 3] lect(or) / f(e)c(it) p(edes) XC

Iz Ulice M. Laginje u Poreču potječe još jedan mozaik koji se danas smatra nestalim, a na kojem se spominje lektor Eraklija.⁴⁵ Ako je suditi po navodima J.-P. Cailleta, koji se u jednoj svojoj knjizi bavi antičkom evergetizmom, čini se da je i Eraklije, zajedno sa suprugom Laurentijom, bio darovatelj upravo tog mozaika na kojem se pojavljuje njegovo ime.⁴⁶

Slika 1. Ulomak podnog mozaičnog natpisa, Poreč

Eracli[us(?)] / <l=T>ec(tor) cum / con(iu)g(e) sua / Lau[rentia 3]

NATPISI LEKTORA IZ SALONE

U Saloni su nam se sačuvala dva natpisa sa spomenom lektora.⁴⁷ Prvi se natpis nalazi na poklopcu sarkofaga koji je 1954. god. pronađen u sekundarnoj upotrebi u grobu 9 na srednjovjekovnom groblju kod crkve Sv. Nikole u Solinu.⁴⁸ Mjere ovog, djelomično sačuvanog spomenika, datiranog na prijelaz iz 5. u 6. st., su: 40 x 80 x 9–11 cm. Spomenik bi se trebao nalaziti u Arheološkome muzeju u Splitu pod inv. br. A 5500 (Sl. 2). Ovaj je natpis tek djelomično sačuvan, ali se može jasno razabrati služba preminulog Anastazija:

D(epositio?) Anastasi lector(i)s s(ub) d[ie]

⁴⁴ Pogatschnig 1901, 404–413; Pogatschnig 1910, 1–80; Šonje 1971, 219–264; Buzov 2001, 235–252; Meder 2003, 34–35; Caillet 1993, 315 [70]; Zettler 2001, 227; Kurilić – Serventi 2016, 2293–2294; InscrIt X, 2, 70; AE 2002 + 00513; EDCS-04400035; EDR133343; Trismegistos 562763.

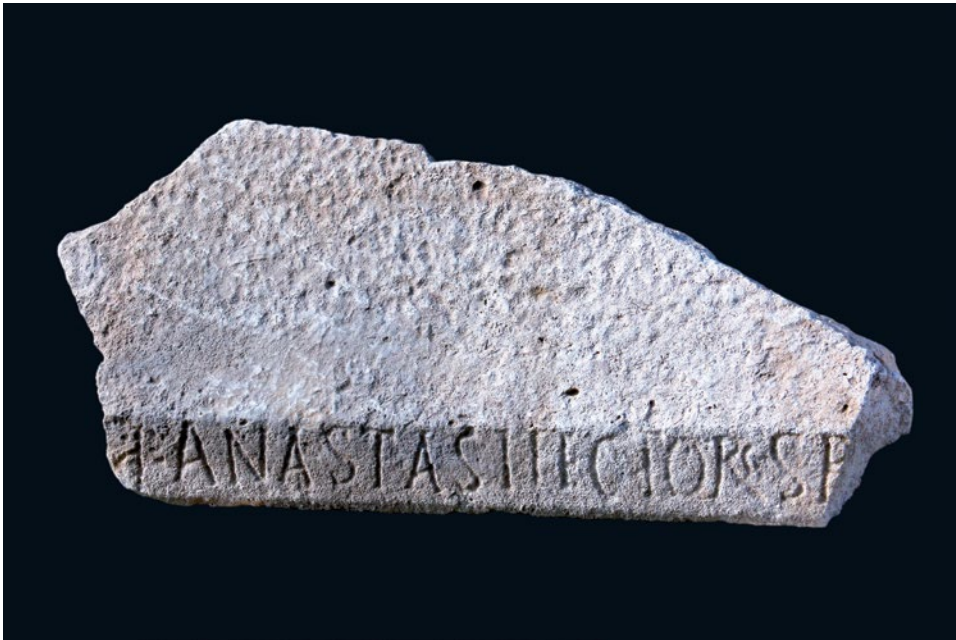
<https://archive.org/details/attiememorie2628sociuoft>

⁴⁵ Gregorutti 1886, 199–214 (209); Zettler 2001, 231; InscrIt X, 2, 185; EDCS-04400149; EDR133907; Trismegistos 562876.

⁴⁶ Caillet 1993, 333 [185].

⁴⁷ Jedan od njih je spomenut i u radu J. Dukića 2011, 123–136.

⁴⁸ Katić 1959, 134–151 (139), sl. 7; ILJug 0702; *Salona IV* 2010, 238; HD034112; EDCS-10000715; Trismegistos 182796.

Slika 2. Ulomak poklopca sarkofaga iz Solina, AM Split, foto. T. Seser

Slika 3. Ulomak sarkofaga iz Solina, AM Split, foto. T. Seser

Drugi natpis, koji je pronađen 1874. god., spominje lektora u čije ime nismo sigurni.⁴⁹

[In hu]nc sepulc{h}r<um=A> pau[sat 3] / [3]vinianus lecto[r 3] / [3]CIVIITER[

⁴⁹ Bulić 1885, 114, br. 382; CIL III, 09591 (p 2140) = CIL III, 13148; ILCV 1282; ILJug 1282; *Salona IV* 2010a, 501; HD063008; EDCS-29600243; Trismegistos 187726.

Razlog tome je što se početna slova njegovog imena, a koje završava na [ε]vinianus, nisu sačuvala. Natpis se nalazi na gornjem rubu sarkofaga, a njegove su mjere 21 x 62 x 16 cm. U bazi *Trismegistos* je natpis datiran između 350. – 499. god., dok je u *Saloni IV* datiran u drugu polovicu 4. ili u 5. st. Spomenik bi se trebao nalaziti u Arheološkome muzeju u Splitu pod inv. br. A 542.

Ova četiri natpisa donose nam skromne podatke i o konkretnim osobama lektorima i o specifičnostima njihove službe. Tek saznajemo, kako smo već spomenuli, da se jedan porečki lektor pojavljuje kao donator mozaičkih podova u crkvi. Na natpisu nema njegova imena, ali je zato tu obavijest da je po Božjem daru i Svete Crkve dao napraviti 15 stopa mozaika. O drugom porečkom lektoru imamo informaciju da se zvao Eraklije i da je bio oženjen Laurencijom. Nažalost, danas ne možemo utvrditi je li u nastavku natpisa stajao opis njegove darovnice ili neki drugi vrijedan podatak, jer jednostavno ne znamo gdje je mozaik danas; on se vodi kao izgubljen.

Salonitanski natpisi se nalaze na nadgrobnim spomenicima dvojice lektora od kojih se jedan zvao Anastazije, dok za drugoga znamo tek da mu je ime završavalo na – *vinianus*. Za ovaj drugi natpis pretpostavlja se da je bio metrički, i to prije svega zbog upotrebe, za prostor Salone, rijetke riječi *sepulchrum* za grobnicu.⁵⁰

EPIGRAFSKI SPOMENICI LEKTORA IZ DRUGIH DIJELOVA CARSTVA

U velikom broju spomenika koji nam prenose obavijesti o lektorima, a koji su sačuvani u raznim dijelovima Carstva iz vremena ranokršćanske Crkve, radi se o jednostavnim natpisima koji spominju ime, službu, a ponekad godine starosti i vrijeme smrti. Sačuvan je, međutim, i određen broj metričkih natpisa koji se kadikad obraćaju čitaocu natpisa, no uglavnom se odnose na pokojnika, odnosno njegov lektorski dio karijere – bilo da je tu službu neko dulje vrijeme obnašao ili je u jednom određenom trenutku, uz neke druge svoje, obnašao i dužnost lektora.⁵¹ Kad je riječ o natpisima koji nisu metrički, najviše ih potječe iz Rima i različitih italskih regija.⁵² Po brojnosti

⁵⁰ *Salona IV* 2010, 874.

⁵¹ Ranokršćanski metričkih natpisi iz Rima: EDCS-35900783; EDCS-23801360; EDCS-33100515; EDCS-35100486; EDCS-41500011; EDCS-30500023; EDCS-41500003; EDCS-42600211; EDCS-35100480; EDCS-33100853 i EDCS-32900294. VI italska regija: EDCS-10900561. X italska regija: EDCS-01500017. XI italska regija: EDCS-05101340; EDCS-05101397; EDCS-05101453; EDCS-05101901; EDCS-69900009; EDCS-69900010; EDCS-69900012. Iz Betike potječu četiri natpisa: EDCS-22500744; EDCS-38700113; EDCS-38000020; EDCS-22500740; iz Hispanije Citerior dva: EDCS-38000039 i EDCS-46400787; iz Narbonske Galije jedan: EDCS-08401237; iz prokonzularne Afrike jedan: EDCS-00100112; iz Belgike jedan: EDCS-58600332; te po jedan iz Luzitanije: EDCS-38700099, Gornje Germanije: EDCS-35200390 i Galije Lugdunske: EDCS-10501368.

⁵² Drugi (obični) natpisi lektora iz Rima: EDCS-38600252; EDCS-38600285; EDCS-38700924; EDCS-38700537; EDCS-38700657; EDCS-40300341; EDCS-36101297; EDCS-38301911; EDCS-34200727; EDCS-35100219; EDCS-35700194; EDCS-35900964; EDCS-36200213; EDCS-35700932; EDCS-37400894; EDCS-35701012; EDCS-35700779; EDCS-35800985; EDCS-32804809; EDCS-32802369; EDCS-30300864; EDCS-32802232; EDCS-32801379; EDCS-32801380; EDCS-32900434; EDCS-32900533; EDCS-40400213; EDCS-33400866; EDCS-35000596; EDCS-30500087; EDCS-33200525; EDCS-30600303; EDCS-30600487; EDCS-09001138. Iz II. italske regije potječu slijedeći natpisi: EDCS-12400882; EDCS-10900578; EDCS-09401402, iz VII. italske regije: EDCS-22000054; EDCS-22000059; EDCS-65300202, iz X. italske regije: EDCS-62000079; EDCS-01500269; EDCS-01600860; EDCS-01600866; EDCS-01600874; EDCS-01600876; EDCS-01600882; EDCS-01600888; EDCS-04203173 (*licetur*); EDCS-04203896; EDCS-04203897; EDCS-05100866; EDCS-64100244; EDCS-69200243, a iz IX. italske regije: EDCS-05100866; EDCS-13600047; EDCS-08100045 te sa Sardinije: EDCS-22100669; EDCS-58100125; EDCS-12100371.

slijedi područje Sjeverne Afrike.⁵³ No, natpisi koji spominju ranokršćanske lektore sačuvani su i u drugim dijelovima Carstva.⁵⁴

Natpisi lektora u najvećem broju su nadgrobni, a ispisani su uglavnom na tablama, premda ih ima i na sarkofazima i na mozaicima. Ranije je rečeno da se lektori kao ranokršćanska služba spominju na koncu 2. st., odnosno početkom 3. st. U to je vrijeme datiran i jedan natpis iz katakombe sv. Agneze na Via Nomentani u kojem lektor, nepoznata imena, dramatično moli za milost (EDCS-33400866). Čini se stoga da bi taj natpis mogao i biti jedan od najstarijih natpisa koji spominju naziv službe lektora. Natpisi su datirani u vrijeme od 3. do 6. st., ali ih većina potječe iz 5. i 6. st. Najmlađi, nama poznati, natpis je onaj anagnostesa Andreasa iz Krete, datiran u 7. ili 8. stoljeće (Bandy 104).⁵⁵

Za ovaj rad zanimljivi su evergetistički, mozaički natpisi iz Grada. Na tim se natpisima, kao i na onima iz Poreča, pojavljuju lektori i članovi njihovih obitelji kao darovatelji određenih mozaičkih površina u bazilici sv. Eufemije (EDCS-01600866, EDCS-01600876, EDCS-01600888, EDCS-01500269, EDCS-62000079). Osim tih mozaičkih natpisa evergetističke prirode, sačuvali su se i nadgrobni mozaički natpisi o lektorima, poput lektora Kvinta iz Uppenne u Prokonzularnoj Africi (EDCS-24300064).

Iz crkve sv. Eufemije u Gradu spominje se i natpis lektora Sekolarisa (EDCS-01600882) koji spominje i crkvu u kojoj je djelovao i koju je darivao: (*sa(n)c[tae Eu]/fimia(ε) v[irginis]*). I neki su drugi lektori u inskripcije upisali nazive crkava u kojima su službovali. Tako Ciprijan, lektor iz Hispale (Sevilja) u Betici (EDCS-37600957), navodi da je bio *lec/tor ec(c)lesi(a)e His/palensi(s)*, a Stefan iz Lugdunuma (Lyon) (EDCS-10501362) da je bio lektor *ec(c)l(esia) / Lug(u)dun<e=I>nsi*. Mena iz Kartage (EDCS-25000047) dao je napisati da je bio *lect(or) reg(ione) qu[arta(ε)]*, dok je Kreskonije, također iz Kartage, (EDCS-00300361) bio *lector r(e)gion(is) prim(a)e*. Iako lektori koji su službovali u Rimu uglavnom navode titulare crkava (*s(an)c(ta)e martyris Caeci/liae*: EDCS-41500003; *tituli sanctorum / Iohannis et Pauli*: EDCS-33100853; *de Savi[nae]*: EDCS-35700932), u kojima su djelovali, na natpisu Herkulija čitamo da su se crkvene zajednice u Rimu, kao i u Kartagi, dijelile i na regije: *lector r(egionis) sec(undae)* (EDCS-35900964).

Sačuvani su i natpisi Leopardija i Hilarija (EDCS-40300341; EDCS-40400213), dvojice lektora u *de Pudentiana*, odnosno *t(i)t(uli) Pudē<t=I>is*, kao i natpisi Cinamija Opa i Pascentija (EDCS-36101297; EDCS-35700194) koji su također djelovali u istoj zajednici: *tituli Fasciol(a)e*, odnosno *de Fasc[iola]*. Iz anonimne rimske katakombe na Via Apiji potječe i natpis lektora Aleksija (EDCS-37400894) koji je službovao u crkvenoj zajednici *de Fullonic(a)es(!)*, o kojoj se još ne zna zbog čega nosi takvo ime. Na natpisu iz numidijskog grada Sile (EDCS-23700208) piše samo da je Georg bio *lector(i)s (e)<c=G>l(e)s(iae)*.

⁵³ Iz sjeverne Afrike potječu sljedeći natpisi: EDCS-15300279; EDCS-15300290; EDCS-03300966; EDCS-14900012; EDCS-15100395; EDCS-25000046; EDCS-25000047; EDCS-25000048; EDCS-25000049; EDCS-13302902; EDCS-13302912; EDCS-13302851; EDCS-13500330; EDCS-00100094; EDCS-00100241; EDCS-08201954; EDCS-00300259; EDCS-00300361; EDCS-08601554; EDCS-23600471 i EDCS-23700208.

⁵⁴ Mala Azija: SEG 41: 1104; St. Pont. III 234; MAMA VII 240; MAMA VII 564; MAMA VII 570; Haspels, Highlands of Phrygia 339, 108; SEG 6: 580; SEG 52: 1385; MAMA I 194; SEG 37: 1292; Sterrett, EJ 250, 282 (1). Makedonija: EDCS-16200568 ili SEG 49: 728; IG X, 2, 1, 1030; RICHM 225; IG X 2, 2 151; IG X, 2, 1 632; IG X, 2, IC IV 489; 1 365. Sirija: IGLSyr 4 1394; IGLSyr 5 2553; SEG 31:1426; SEG 35:1551; SEG 37:1467,199. Egejski otoci: Iscr. di Cos EV 353; Iscr. di Cos (Fun.) EF 86; IC IV 481; IC IV 489; Bandy 6; Bandy 104. Područje središnje Grčke: IG VII 2692; SEG 47: 507; ArchEph (1929) 150, 1; ArchEph (1929) 151,6. Narbonska Galija: EDCS-09400518; EDCS-46400764; EDCS-08500837; EDCS-09201161. Peloponez: IG IV 784; IvO 656. Trakija: SGLIBulg 223; IGLRom 45. Betika: EDCS-37600957. Gornja Germanija: EDCS-11001765. Luzitanija: EDCS-37600178. Egipat: Pan du désert 13. Atika: IG II² 13496.

⁵⁵ Vidi: <https://epigraphy.packhum.org/text/201217?&bookid=286&location=1362>

Poneki natpis lektora donosi i neku njegovu karakteristiku pa je tako Tiberije lektor iz Mirtalisa u Luzitaniji *fabulus dei* (EDCS-37600178), Severije iz Albe Helviorum u Narbonskoj Galije je *lect<o=U>r <i=E>nnocens* (EDCS-09201161), Cinamije Opa iz Rima je *amicus pauperum* (EDCS-36101297), lektor Vitalije iz Rima je *sanctissimo Vit[ali] lectori* (EDCS-36200213), Eugamije je *l[ectori] virgini* (EDCS-32802369), Leupardo iz Konfluentesa u Gornjoj Germaniji je *lector amatus / gratus* (EDCS-11001765), Stefan iz Lugdunuma u Galiji Lugdunensis je *serviens ec(c)l(esia)* (EDCS-10501362), a Trigidije iz Augustodunuma, također iz Galije Lugdunensis, je *cas/tus puer et lector(ℓ)* (EDCS-10501789).

Lektori su mogli biti i obiteljski ljudi, o čemu svjedoči ne samo natpis Eraklija iz Poreča (EDCS-04400149), koji je bio oženjen Laurencijom, nego i neki drugi natpisi, poput onih s mozaičkih podova u bazilici sv. Eufemije (EDCS-01600860; EDCS-01600876; EDCS-01600888). Na natpisu iz Via Praenestina u Rimu (EDCS-32900533), koji datira iz vremena između 390. i 425. god., za djevojčicu Primiceniju, umrlu u dobi od 2 godine i 30 dana, čitamo da je bila kći kršćanskog lektora Primicenija, praunuka biskupa Aselija Kresima i unuka kršćanskog lektora Naviga.⁵⁶

Po nekim natpisima možemo zaključiti da su lektori, uz čitanje, mogli obavljati i druge dužnosti. Tako je Proficije iz Rima (EDCS-32804809) obavljao službe lektora i egzorcista: *Proficius lect(or) et exorc(ista)*. Dva rimska metrička natpisa opisuju i karijere dvojice crkvenih službenika koji su startali kao lektori pa postali đakoni te, napokon, svećenici (EDCS-41500011; EDCS-30500023). Na temelju vrlo rijetkih ovakvih natpisa, možemo ipak zaključiti da takve karijere nisu bile uobičajene. Zanimljiv je i natpis, već spomenutog, lektora Stefana iz Lugdunuma u Galiji Lugdunensis, sa kojeg doznajemo da je bio voditelj *sc(h)olae lectorum* (EDCS-10501362).

IZVEDBA ILI ČITANJE?

Upravo ovaj Stefanov natpis iz Liona, datiran u 551. god., a koji spominje lektorsku školu, može uputiti na zaključak da za službu lektora nije bilo dovoljno znati čitati, nego da su se tražile i neke druge vještine. Da bi se u sebi pročitalo određeni tekst trebalo je istovremeno vidjeti obrise slova i razumjeti njihovo značenje, tvrdi Battezzato.⁵⁷ Slijedom njegovih zaključaka o čitanju i nastavlajući se na njih, valja ići i korak dalje, pa reći kako - da bi se glasno pročitalo neki tekst - treba istovremeno uskladiti nekoliko radnji: vidjeti obrise slova, razumjeti njihovo značenje i tekst glasno izgovarati. A da bi se auditorij tijekom čitanja držalo zainteresiranim, trebalo je moći istovremeno vidjeti obrise slova, razumjeti njihovo značenje, glasno izgovarati te prikladno znati prezentirati tekst. No, o detaljima načina lektorske prezentacije ne znamo zapravo ništa pa način na koji su lektori vršili usmenu predaju svetih tekstova koji su bili, kao i većina antičkih tekstova, *scriptura continua*, ostaje i nadalje zakriven. Naime, unatoč relativno velikoj brojnosti sačuvanih lektorskih natpisa, oni govore malo ili ništa o lektorima kao osobama, a još manje o načinu na koji su obavljali svoj posao čitača.

Većina stručnjaka koji su se bavili usmenom predajom novozavjetnih spisa u ranokršćanskim zajednicama smatraju da je ona prethodila zapisivanju teksta o događajima koji su se zbili za

⁵⁶ *Primi<g=C>enia filia Pri/mi<g=C>eni lectoris et Asel/!(a)es(!) pronep(tis) v(iri) s(ancti) Cresimi epis/copi nep(tis) v(i-ri) s(ancti) Navigi lectoris / vi<x=CS>it annos II et (d)ies XXX / decessit XIII <K=C>al(endas) No<v=B>(embres).*

⁵⁷ Battezzato 2009, 1–23.

Kristova života i nakon njegove smrti.⁵⁸ Polovicom 1. st., kako se pretpostavlja, pojavili su se i prvi ranokršćanski tekstovi koji su se od tada i glasno čitali u kršćanskim zajednicama.⁵⁹ Međutim, prijelaz iz verbalnog nasljeđa na pisane tekstove Evanđelja nije značio i prekid usmene predaje pa se posljednjih desetljeća vodi živa znanstvena rasprava o načinu usmenog posredovanja, odnosno usmenog prijenosa sadržaja slušateljima. Ta je rasprava rezultirala situacijom u kojoj postoje dva međusobno proturječna razmišljanja o načinu na koji su novozavjetni tekstovi usmeno pripočavani ranokršćanskoj zajednici: jedno je javno čitanje iz rukopisa, a drugo - usmena predaja ne temelju memoriranog teksta. Slijedom toga, kako je to učinio W. Kelber, započinje potraga za tekstualnim predlošcima usmene predaje u Novom Zavjetu.⁶⁰ Taj je interes za fizičkim obilježjima ranokršćanskih rukopisa K. Haines-Eitzen nazvala *a material turn* istraživanja ranoga kršćanstva.⁶¹ W. Shiner je otišao korak dalje u potrazi za modusom kojim su se evanđelja usmeno iznosila pred ranokršćanskim slušateljima.⁶² Istražujući literarnu strukturu Markova Evanđelja, utvrdio je tragove koje, po njemu, daje struktura toga teksta te on smatra da ta struktura izaziva emocije, kao što je npr. spontani pljesak slušatelja Isusovim čudima, a tugu kad slušaju kako ga prebiju na križ. To autora vodi prema zaključku da je u drevnom mediteranskom svijetu usmena izvedba općenito usmjerena na izazivanje emocija. Svojim je istraživanjima Shiner utro i put disciplini koju nazivamo *kritika izvedbe*.⁶³

D. Nässelqvist je također istraživao usmenu predaju novozavjetnih spisa u ranokršćanskim zajednicama. On ide još jedan korak dalje pa uvodi metodu analize zvuka koja koristi odnos između kompozicije drevnih književnih spisa i njegove predaje, što naziva *sound mapping*. Primjenjuje metodu analize zvukova na Evanđelje po Ivanu 1–4, čime pokušava dobiti informacije o usmenoj predaji, a na temelju zvučnih struktura teksta dok ga se čita naglas.⁶⁴

Unatoč značajnim istraživanjima o čitanju Svetog pisma u najranijem kršćanskom razdoblju, na kraju možemo ipak samo zaključiti da još nismo dobili odgovore na pitanje o načinu usmene komunikacije, odnosno usmenog prijenosa sadržaja Svetog pisma ranim kršćanskim slušateljima. Tu nepoznanicu nije mogla rasvijetliti ni ova naša raščlamba arheološke spomeničke baštine na temu lektora s područja Hrvatske i Carstva, i to prije svega zbog posvemašnje šturosti tekstova. Ipak, uvjereni smo da je o vokalnim (pa donekle i glumačkim) kompetencijama lektora ovisilo i cjelokupno ozračje u liturgijskim obredima ranih kršćanskih zajednica. Rani su kršćani i njihovi predvodnici bili i te kako svjesni važnosti posredovanja predaje pa je ta spoznaja zacijelo utjecala na odluku da se među crkvene službe relativno rano uvede i služba lektora. Iako zbog svega navedenog, za sada, ne možemo znati jesu li naši lektori iz Poreča i Salone prenosili Sveto pismo vjericima tako da bi ga naučili napamet i usmeno prenosili ili su ih glasno čitali iz rukopisa, uvjereni smo da su imali izuzetne vještine koje su im omogućile izvršavanje te važne ranokršćanske službe.

⁵⁸ U knjizi *Urchristliche Wundergeschichten*, u kojoj G. Theißen pokušava odgovoriti na pitanje gdje i u kojim su se prilikama pričale priče o Kristu, vidi opširnu bibliografiju (Theißen 1998).

⁵⁹ Alikin 2010, 136.

⁶⁰ Kelber 1997.

⁶¹ Haines-Eitzen 2012, 486.

⁶² Shiner 2003.

⁶³ Rhoads, 2015, 97–152.

⁶⁴ Nässelqvist 2016, 123–124.

POPIS KRATICA

CIL – *Corpus inscriptionum Latinarum*, Berlin

EDCS – *Epigraphik-Datenbank Clauss – Slaby*

EDR – *Epigraphic Database Roma*

HD – *Epigraphische Datenbank Heidelberg*

ILCV – *Inscriptiones Latinae Christianae Veteres*, Berlin

ILJug – *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia repertae et editae sunt*, Ljubljana

InscrIt – *Inscriptiones Italiae*, Roma

LITERATURA

- Alikin 2010 V. A. Alikin, *The Earliest History of the Christian Gathering*, Leiden 2010.
- Caillet 1993 J.-P. Caillet, *L'évergétisme monumental chrétien en Italie*, Rome 1993.
- Baldovin 2003 J. F. Baldovin, „Hippolytus and the Apostolic Tradition: Recent Research and Commentary“, *Theological Studies* 64, Baltimore 2003, 520–542.
- Bandy 1970 A. C. Bandy, *Greek Christian Inscriptions of Crete*, Athens 1970, 104.
- Battezzato 2009 L. Battezzato, „Techniques of reading and textual layout in Ancient Greek texts“, *The Cambridge Classical Journal* 55, Cambridge 2009, 1–23.
- Bikos 2013 G. D. Bikos, „The dominating places and methods of reading from antiquity to the present day: from reading as a public act to reading as a personal act“, *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 73, Amsterdam 2013, 151–158.
- Bilić 2013 A. Bilić, „Muka svetoga Poliona u pisanoj kulturi i kulturi pamćenja“, *Bogoslovska smotra* 83, Zagreb 2013, 815–840.
- Bulić 1885 F. Bulić, „Iscrizioni inedite trovate nell' anno 1884 a Salona ed ora in Museo“, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* 8, Split 1885, 111–115.
- Buzov 2001 M. Buzov, „Podni mozaici sustava Eufrazijeve bazilike“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 18, Zagreb 2001, 235–252.
- Christian 2015 T. Christian, *Gebildete Steine: Zur Rezeption literarischer Techniken in den Versinschriften seit dem Hellenismus*, Göttingen 2015.
- Ciceronis 1838 M. T. Ciceronis, *De oratore libri tres*, J. A. Ernesti (ur.), London 1838.
- Dukić 2011 J. Dukić, „Klerici u Saloni“, *Tusculum* 4, Solin 2011, 123–136.
- Egli 2003 F. Egli, *Euripides im Kontext zeitgenössischer intellektueller Strömungen*, München – Leipzig 2003.
- Ehmig 2015 E. Ehmig, „Guter Gott! Bonus Deus in lateinischen Fluchtafeln“, *Graeco-latina Brunensia* 20, Brno 2015, 2–15.
- Faivre 1989 A. Faivre, *Naissance d'une hiérarchie: les premières étapes du cursus clérical*, Paris 1977.

- Ferrere 1898 F. Ferrere, *De Victoris Vitensis libro qui inscribitur historia persecutionis Africanae Provinciae*, Paris 1898.
- Frey 1936–1952 J. B. Frey (ur.), *Corpus Inscriptionum Judaicarum*, Rim 1936–1952.
- Gamble 1995 H. J. Gamble, *Books and Readers in the Early Church*, New Haven – London 1995.
- Gregorutti 1886 C. Gregorutti, „Inscrizioni romane e cristiane, scoperte negli anni 1885 e 1886“, *Atti e Memorie della Societa Istriana di Archeologia e Storia Patria* 2, Poreč – Rovinj 1886, 199–214.
- Haines-Eitzen 2012 K. Haines-Eitzen, „The Social History of Early Christian Scribes, The Text of the New Testament“, u: B. D. Ehrman – M. W. Holmes (ur.), *Contemporary Research: Essays on the Status Quaestionis*, Leiden 2012, 479–495.
- Harris 1989 W. V. Harris, *Ancient literacy*, Cambridge 1989.
- Hunink 2011 V. Hunink (ur.), *Glücklich ist dieser Ort! 1000 Graffiti aus Pompeji*, Stuttgart 2011.
- Jeruzalemska Biblija 2003 A. Rebić – J. Fućak – B. Duda (ur.), *Jeruzalemska Biblija*, Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama iz *La Bible de Jérusalem*, Zagreb 2003.
- Johnson 1994 W. A. Johnson, „Oral Performance and the Composition of Herodotus' Histories“, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 35, Durham 1994, 229–254.
- Katić 1959 L. Katić, „Groblje kod sv. Nikole u Solinu“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 61, Split 1959, 134–151.
- Kelber 1997 W. H. Kelber, *The Oral and the Written Gospel: The Hermeneutics of Speaking and Writing in the Synoptic Tradition, Mark, Paul and Q*, Bloomington 1997.
- König – Oikonomopoulou – Woolf 1998 J. König – K. Oikonomopoulou – G. Woolf (ur.), *Ancient Libraries*, Cambridge 2013.
- Kurilić – Serventi 2016 A. Kurilić - Z. Serventi, „Mosaic inscriptions in the Basilica of Sv. Nikola (St. Nicholas) on the island of Krk“, *Acta XVI congresso internazionale di archeologia cristiana Costantino e i Costantinidi: l'innovazione costantiniana, le sue radici e i suoi sviluppi*, Vatikan 2016, 2281–2306.
- Manguel 1998 A. Manguel, *Eine Geschichte des Lesens*, Berlin 1998.
- Meder 2003 J. Meder, *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, Zagreb 2003.
- Nässelqvist 2016 D. Nässelqvist, *Public Reading in Early Christianity. Lectors, Manuscripts, and Sound in the Oral Delivery of John 1–4*, Leiden – Boston 2016.
- Patrologiae* 1862 *Patrologiae cursus completus: seu bibliotheca universalis, integra uniformis, commoda, oeconomica, omnium SS. Patrum, doctorum scriptorumque ecclesiasticorum* 12, J.-P. Migne (ur.), Pariz 1862.
- Peterson 1938 E. Peterson, „Das jugendliche Alter der Lektoren“, *Ephemerides Liturgicae* 48, Roma 1938, 437–442.
- Pogatschnig 1901 A. Pogatschnig, „I recenti scavi nella basilica Eufrasiana“, *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia patria* 17, Poreč – Rovinj 1901, 404-413.

- Pogatschnig 1910 A. Pogatschnig, „Parenzo dalle origine sino all' imperatore Giustiniano“, *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia patria* 26, Poreč – Rovinj 1910, 1–80.
- Quacquarelli 1959 A. Quacquarelli, „Alle origini del lector“, *Convivium Dominicum Catania: studi sull'eucarestia nei Padri della Chiesa antica e miscellanea patristica*, Catania 1959, 381–406.
- Rhoads 2015 D. M. Rhoads, „Kritika izvedbe - Pojava metodologije u studijima drugog Zavjeta I–II“, *Biblijski pogledi* 23 (1-2), Zagreb 2015, 97–152.
- Roberts 1938 C. H. Roberts, „Two Oxford Papyri“, *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* 37, Berlin 1938, 184–188.
- Rohde 1963 G. Rohde, „Über das Lesen im Altertum“, *Studien und Interpretationen zur antiken Literatur, Religion und Geschichte*, Berlin 1963, 290–303
- Salona IV 2010 N. Gauthier – E. Marin – F. Prévot (ur.), *Salona IV: inscriptions de Salone chrétienne IVe-VIIe siècles: recherches archéologiques franco-croates à Salone. Sv. I*, Rome – Split, 2010.
- Salona IV 2010a N. Gauthier – E. Marin – F. Prévot (ur.), *Salona IV: inscriptions de Salone chrétienne IVe-VIIe siècles: recherches archéologiques franco-croates à Salone. Sv. II*, Rome – Split, 2010.
- Sanader – Demicheli 2017 M. Sanader – D. Demicheli, „The early Christian Service of Ostiarius on an Unpublished Sarcophagus with the Inscriptions from Šuplja crkva Site in Solin (Salona)“, u: D. Demicheli (ur.), *Illyrica Antiqua 2. In honorem Duje Rendić-Miočević*, Zagreb 2017, 253–264.
- Scheele 1978 J. Scheele, „Buch und Bibliothek bei Augustinus“, *Bibliothek und Wissenschaft* 12, Wiesbaden 1978, 14–114.
- Schmandt-Besserat 1992 D. Schmandt-Besserat, *Before writing I*, Austin 1992.
- Shiner 2003 W. Shiner, *Proclaiming the Gospel: First Century Performance of Mark*, Harrisburg 2003.
- Singer 1997 P. N. Singer (prev.), *Galen: Selected Works: Translated with an Introduction and Notes*, Oxford – New York 1997.
- Stevenson 2005 J. Stevenson, *Women Latin Poets: Language, Gender, and Authority, from Antiquity to the Eighteenth Century*. Oxford 2005, 43–44.
- Šonje 1971 A. Šonje, „Predefrazijevske bazilike u Poreču“, *Zbornik Poreštine* 1, Poreč 1971, 219–264.
- Šonje 2014 Š. Šonje (prev.), *Rimski satiričari Horacije – Perzij – Juvenal*, Zagreb 2014, str. 160.
- Theißen 1998 G. Theißen, *Urchristliche Wundergeschichten*, Gütersloh 1998.
- Wiegels 1973 R. Wiegels, „Ein römisches Inschriftenhäuschen aus dem Kleinkastell Hönehaus (Odenwald)“, *Germania* 51, 1973, 543–552.
- Wieland 1897 F. Wieland, *Die genetische Entwicklung der sog. Ordines Minores in den drei ersten Jahrhunderten*, Rim 1897.
- Zettler 2001 A. Zettler, *Offerenteninschriften auf den frühchristlichen Mosaikfußböden Venetiens und Istriens*, Berlin 2001.

MREŽNI IZVORI

<http://latin.packhum.org/loc/1014/1/18#18>

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0132%3Alife%3Daug.%3Achapter%3D78>

<https://sourcebooks.fordham.edu/ancient/juv-sat1lateng.asp>

http://www.tertullian.org/fathers/optatus_01_book1.htm

<http://www.thelatinlibrary.com/cicero/oratore2.shtml#223>.

<http://www.gottwein.de/Lat/CicTusc/tusc5097.php>.

<http://www.thelatinlibrary.com/nepos/nepos.att.shtml>

<http://www.thelatinlibrary.com/nepos/nepos.att.shtml>

<http://www.earlychristianwritings.com/text/didascalia.html>

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Gellius/18*.html

http://db.edcs.eu/epigr/epi_ergebnis.php

<http://www.newadvent.org/fathers/0126.htm>

<http://www.newadvent.org/fathers/0311.htm>

<http://www.bombaxo.com/hippolytus.html>

<https://www.unifr.ch/bkv/kapitel1969.htm>

<http://www.newadvent.org/fathers/250106.htm>

https://archive.org/stream/devictorisviten00ferrgoog/devictorisviten00ferrgoog_djvu.txt

<https://archive.org/details/attiememorie2628sociuoft>

MIRJANA SANADER

LECTORS ON THE EARLY CHRISTIAN MONUMENTS IN SALONA AND PARENTIUM

Over the last few decades research on reading aloud in Antiquity have experienced great momentum, however, without clear consensus among researchers on the main issue, which is – has it been read out loud to the audience from the manuscript or was it used a technique of oral delivery of the previously memorized text. One of the reasons for the absence of the consensus is the lack of the antiquity text which could illustrate the rules for reading out loud, i.e. loud reading. Most experts agree that oral act was performed so that the content of text would be accurately conveyed to the audience. They also agree that reading aloud, whether for the audience or for oneself, was present during entire Antiquity in particular cult actions, as well as during the private, public, and formal gatherings. Professional readers were active in early Christianity as well, from where they emerged as a service of early Church readers during the late 2nd or early 3rd century. This was described by Tertullian (160. – 240. AD) in his *De praescriptione hereticorum* (41.8).

Inscriptions mentioning the early Christian lectors have been discovered in Salona and Parentium. The aim of this work is to imbed these inscriptions within the familiar facts concerning this interesting early Christian service and contextualize them in view of the current research on public reading in Antiquity.

Keywords: *early Christianity, liturgy, loud reading, lector, Salona, Parentium*